

**Тыва дылым,
Тыва черим,
Тыва чонум—
Ожумнун үш дажы ол-дур..
Александр Даржай**

**Тываның Баштыңы
Шолбан Кара-оол**

**2016 чылдың январь 18-те Тыва дыл хүнүн тургузар
дугайында чарлыкка атты салган.**

«Ноябрь 1-ни Тыва
дылдың хүнү кылдыр
тургузар дугайында
Тываның Баштыңының
чарлыы – бистиң төрээн
дылывыстың күрүне
эрге-байдалынга
бадыткалы-дыр.

«Улуг-Хемниң агымы дег күштүг, ак-көк Тывавыстың дээри
дег арыг, бора хектиң эдери дег өткүт, алдын-сарыг
сыгырганың ырлааны дег элдептиг төрөөн дылым! Сенде
хову - шөлдерниң делгемнери, тайга-таңдыларның
бедиктери, кылаң хөлдерниң бырлаңы, оран-делегейниң оът-
сигениниң айдызы, аң-меңниң кышкызы сиңген. Өргүн көвей
улустарның дылдарының, аялгаларының аразынга мөңгө
шагда хомустун үнү бооп, чаңгыланып чор, өлчей –кежиктиг,
хайыралыг төрөөн дылым!»

Ш.Ч.Сат.

Төрээн дылын хандыр өөредири
дээрге-ле өөреникчилерниң мөзү – бүдүш
болгаш ёзулуг кижизидиглиг эртем –
биле чергелештир бодунуң төрээн
чонунуң дугайында эртемни бээри ол.

Ф.Буслаев.

Төрээн дылын ортумак школага өөрениринин
ужур-дузазын өөреникчилернин долгандыр
турар бүгү-ле чүүлдерге, ооң иштинде бодунун
боданып, чугаалап турары дылынга медреселдиг
хамаарылгалыг чорукка өөредири.

Ф.Фортунатов.

Дыл – чоннуң өртек чок эртинези.
Төрээн дылың хүндүлөп унелээр
чорук нацияның салым-чолунга
сагыш салышкынның эгези.

Ынчангаш тыва дыл Тыва
республиканың үндезин хоойлузу –
Конституцияда күрүне дылы кылдыр
кирген.

Тыва литературлуг дылдың тускай
дыл кылдыр сайзыраарыңга орус
дыл улуг ужур-дузалыг.

Чугаалааным чуулге
хамаарылгалыг дараазында
Алексей Арапчорнун чиге бижээн
одуруглары:

Төрээн дылын уттур болза,
Төрел чондан хоорлур апаар,
Орус дылды билбес болза,
Оттуг чырык көрбес апаар,
Ынчангаштың ийи дылды
Ылап билзе чоргаар чоруур.

Тыва бижик чок турар үеде тывалар амы-хуузунда чагаалажырда, албан-херек документи́лери кылырда, оларны чурт иштинге чарлап парлаарда, солун-сеткүүл үндүрерде, эрги (ама саазынның үстүнден адаанче углай бижип бадырар) моол бижикти болгаш моол дылды ажыглап чораан. 20 вектиң 20 чылдарын сөөлзүредир ажыттыңган баштайгы тыва школаларга эрги бижиктиг моол дылды, а чамдыкта школаларга орус дылды болгаш орус бижикти база өөренип эгелээн. Ол үеде тываларның чүгле 1,5% моол бижикти билир турган.

Тыва национал бижик чогаадыр дугайында айтырыг 1921 чылда Тывага үнген улусчу революцияның соонда тургустунган. Тыва бижиктиң элээн каш төлевилелдери кылдынга турган. Ындыг төлевилелдерниң бирээзинге 1927 чылда Москвага парлаттынган, орус алфавитке үндезилеттинген үжүглелдин бижиин хамаарыштырып болур. Ол номда Ө,Ү, Ң деп үннерни дамчыдар о,у,н болгаш өске-даа хевирин өскерткен үжүктөр бар.

**Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ёё, Жж, Жж, Зз, Ии, Йй,
Кк, Лл, Мм, Нн, Нн, Оо, Öö, Пп, Рр, Сс, Тт,
Уу, Ўў, Хх, Чч, Шш, Ыы.**

1925ч. октябрьда Тываның араттың революстуг намының 4 –кү шуулганынга тыва национал бижикти чогаадырының дугайында айтырыгны бир дугаар чугаалашкан. Тыва бижикти чогаадырынга тыва үннерге тааржыр кылдыр орус үжүктерни ажыглаарын шиитпирлээн.

Тыва бижикти орус үжүкке үндезилеп кылыр дугайында шиитпирни хүлээп алырынга ол үеде Тыва намның Төп комитединиң чиңгине секретары Монгуш Буян-Бадыргы улуг идигни берген. Чүге дээрге ол орус дылды болгаш орус бижикти билир турган.

1926 ч. август 30-де ТАРН Төп Комитединиң политбюрозунга тыва национал бижиктиң чогааттыг төлөвилелин бадылаан.

ТАРН-ның чедиги шуулганынга
(1928 ч) тыва бижикти
чогаадырынче база катап онза
кичээнгейни салган. Бо таварылгада
Монгуш Лопсан-Чимитке тыва
бижикти латин үжүкке үндезилеп
чогаадырын Чазактан дааскан.

Кайгамчык ханы билиглиг эртемден М.Лопсан-Чимит Тываның национал бижиин төлевилээрде, чөөн чүк улустарының чамдык үжүктерин сайгарып, өөренип көрүп тургаш, адак сөөлүндө немец (латин) алфавитке доктаап, оон майык кылып алза ажырбазын шиитпирлээн.

М.Лопсан-Чимиттиң чогааткан алфавиди, ооң ному Ленинградка Эртемнер Академиязынга ажылдап турган профессор Николай Николаевич Поппениң холунга кирген.

A a B b C c D d E e F f G g Ql ql H h I i J j

J j K k L l M m N n H h O o Θ θ P p R r S s

Ş ş T t U u V v X x Y y Z z Z z Ъ ѡ

Тыва дылды эртем езузу-биле
шинчилеп эгелээни улуг востоковедтер
Василий Васильевич Радлов
(Вильгельм Фридрих Радлов, 1837 -
1918) болгаш ооң өөреникчизи
Николай Фелрович Катанов(1862 -
1922) аттары-биле холбаалыг.

КЪ ВОПРОСУ
О ВЪ УЙГУРАХЪ

ВЪ ПЕРВОМЪ СЪ ВЪЗГЛЯДѢ НА ПЕРВЫЙ ПЕРИОДЪ
В. В. РАДЛОВА

Съясненіе къ изданію Империально-Восточнаго Общества 24 октября 1900 г.

ВЪВЕДЕНІЕ КЪ КЪ ЛЕГКО-ТОМЪ ЗАДАЧАМЪ ИМПЕР. АКАДЕМІИ НАУКЪ
№ 2

САНКТЪ-ПЕТЕРБУРГЪ, 1893

Издатель и распространитель Императорской Академии наукъ:
К. Гусевъ, въ С. П. Б. Издатель и въ С. П. Б.
В. Козловъ, въ С. П. Б.
Друкъ 10 коп.

Радлов В.В.

Древне-тюркские
памятники
в Кошо-
Цайдаме

Октябрь революциясының соонда тыва
дылды шинчилээринге профессор Александр
Адольфович Пальмбах улуг үлүг-хуузун
киирген.

А.А.Пальмбах бодунуң амыдыралының
30 ажыг чылдарын тыва дыл эртеминге,
национал кадрларны белеткээринге,
өөредилге номнарын чогаатчырынга
бараалгаткан. Ол тыва дылдың хөгжүлдезинге
эртемден, педагог база чогаалчы бооп киржиپ
чораан.

30 чылдарның эгезинде А.А.Пальмбахтың
«Тыва дыл кичээлдери» деп 12 үндүрүлгелиг
ному парлаттырган

1847 чылдың чеди айда Тожунун Сыстыг-Хемге сураглыг финн эртемден Матиас Александр Кастрен келгеш барган. Ооң сорулгазы-тиваларның дылын шинчилээри. Матиас Александр Кастрен тивалар түрк дылдыг улус-тур деп чүвени бадыткаан баштайгы эртемденнерниң бирээзи.

Ниитизи-биле М.Кастенниң чыгган материалдары эрткен чүс чылдың тиваларының дылын билип алырынга база ооң төөгүзүн шинчилээринге улуг ужурдузалыг болган.

Тъва ризикке ылцир тугајың Сазақ ериниң токтаалъ.

1930 сылды 6 ајны 28-тиң хунынде Сазақтың ериниң 60 тугаар хуралының токтаалының аајы – pile ылту-ла төр полгаş оран еуртуң козуун сумуларының хирелиг албан ерлериниң кандық – таа азыл хереен роттарының ты пизиинге ро 1931 сылды 5 ајны петтинде пыруны – pile ылцидер теен сорулганъ кыысседир тугајында сазақтың еринден токтааткан.

с. Шын, 30/III - 31

Тыва пизик-pile албан корударнын кичеелі

По солундан егеleeş, солун пырызынге Тыва пизик-pile албаннын хуудузу полгаş өкse пизик cyвeни кандьoq janзы-pile пизилr tugajын yндырer.

Албан хаарлarga тыпсыр шыныдар пизиктин мажыы:

Т. А. Р.

Сөөн-хемчик козууннун
ергеleer ceri.

1981 с. 4 а. 12 х.

№ 16.

САДААНА.

ШЫНЫЛГА.

По шынылгань көргызер

еş

Сөөн-хемчик козууннун е-
geleer cerinin пизеecciзи шы
полur.

КЕС тaргaзы

Секретер

Тажылыгы. Тывыскан cернин адь полгаş сыы, ажь,
хуны пaзa пизиктин тугаары—po сестерни, мажыктан өксер-
тпейин, солaгaj тaлaзынын yстынге пизилr.

Шынылга тep сестy yстыккы шыгуннун орттuzунга
улгaттыр пизилr.

Еş тep сестын soonga po пизикти aлыр кизини адьн
пизилr.

Адаанда КЕС тaргaзы полгаş секретер тep сестернин
soonga козуун тaргaзынын полгаş пизик тaргaзынын хо-
лунун yзын салыр.

КЕС тep топчулар каан сестy тажылырлаага, козу-
уннун ергеleer ceri teen cyвe тур. По сестy мунунда
козуун cагыргaзы тep турган. Секретер тep телегей seзы,
... теер полза, пизик тaргaзы.

Албан узору-pile coruur кизee тыпсыр шынылга-
нын мажыы полза:

Т. А. Р.

Тees-хем козууннун
ергеleer ceri.

1981 с. 4 а. 10 х.

№ 15.

САМАГАЛДАЖ.

ШЫНЫЛГА.

По шынылгань көргызер

еş

Тees-хем козууннун пыгы
sumуларыннь caa пизик пөл-
гымнерини азыын хьнадыр-pile coruttubus.

КЕС тaргaзы

Секретер

ТУВИНСКОЙ

Сүрттүн истинге физик пилер-
лернин көбүдөйүрүлүшү, улустун,
азы агылынын хөгжүүсүнө ту-
залаар болгаш, сүрттүн, национал
бол эгелелик пайдалын пүзүлүшү.
Аратар, үндөзүн физикке өөрөнүшү!

ПИСЬМЕННОСТИ

Введенная декретом Тувин-
ского правительства от 28 июня
1930 г., национальная письменность
явилась громадным толчком в
деле повышения грамотности и
культурного уровня населения.

Тыва пизик-pile албан сорударнын кичсеелі

По солундан егеleeş, солун пырызынге Тыва пизик-pile албаннын хуудузу полгаş өксе пизик сувени кандық јанзы-pile пизир тугајын ундыrer.

Албан хаарлarga тыпсыр ғынзыдар пизиктин мајыь:

Т. А. Р.

Сөөн-хемчик козууннун
ергеleeр ceri.

1981 с. 4 а. 12 х.

№ 16.

САДААНА.

ŞYNZYLGА.

По ғынзылгань көргыzer

еş

Сөөн-хемчик козууннун еr-geleeр ceriniñ pizeeccizl ғын polur.

KEC targazь.

Sekreter

Тажылыьгы. Тажыскан cerniñ ады полгаş сыь, ајы, хуны paза пизиктин тугаарь—po сөстerni, мајыктан өксер-тpeјiн, солгај talазынын yстынге пизир.

Şынзылга tep сөsty yстыккы ғыгумнун orttuzunga ulgattьr пизир.

Еş tep сөstyñ soonga po пизикти алыр кизиниñ адын пизир.

Adaanda KEC targazь polгаş sekreter tep сөsternin soonga козуун targazьнын polгаş пизик targazьнын хо-лунун yзyуyn салыр.

KEC tep topculap kaan сөsty тажылыьrlaarga, козу-уннун ergeleeр ceri teen cybe tur. Po сөsty мurnunda козуун cагыргазь tep турган. Sekreter tep telegeј sөzy, теer polза, пизик targazь.

Албан узуру-pile coruur кизee тыпсыр ғынзылга-нын мајыь polза:

Т. А. Р.

Төес-хем козууннун
ергеleeр ceri.

1981 с. 4 а. 10 х.

№ 15.

САМАГАЛДАЈ.

ŞYNZYLGА.

По ғынзылгань көргыzer

еş

Төес-хем козууннун пыгу сумуларьнын caа пизик пөл-гымнериниñ азыьн хьнадыь-pile coruttubus.

KEC targazь.

Sekreter

Тыва пизикке şilciir тугајынын

Cazak ceriniñ toktaaly.

1930 сыдын 6 ајын 28-тин хынынде казактын ceriniñ 60 тугаар хуралынын то-ктаалынын аајы-pile şuptu-la tep полгаş oran curtun ко-зуун сумуларын хилеиқ ал-бан cerлериниñ кандық-таа азы хереен поттарын тл пизинге po 1931 сыдын 5 ајын pettinde пырыны-pile şilciider teen sorulгань кyy-ssedir тугајында казактын cerinden toktaatkan

13/01/2010 08:34

Čuá písmeně boren.

Tuburnu, yzyy

Aa, Bb, Cc, Dd, Ee,

Ff, Gg, Hh, Ii, Jj

Kk, Ll, Mm, Nn, Oo,

Pp, Qq, Rr, Ss,

Tt, Uu, Vv, Xx,

Yy, Zz, Zz, Vv.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы.
Тыва дыл –Тыва Республиканың
девискээринге орус дыл биле деңге
күрүне дылы дээрзин Тыва
Республиканың Конституциязының
33 чүүлүнде айыткан (1993)

Тыва дыл- өөредилгениң болгаш
кижизидилгениң дылы.

Тыва дыл – эртемниң дылы.

Тыва дыл – культура болгаш уран
чүүлдүн дылы.

Тыва дыл – парлалга, радио болгаш
телевидениениң дылы.

Тыва дыл - шажын – чүдүлге дылы.

Сактып алынар:

1930 чылдын чеди айнын 28 –те латин бижикке
ундезилеп кылган тыва бижикти киирген.

2016 чылдың январь 18-те Тыва дыл хүнүн
тургузар дугайында чарлыкка атты салган.

Ноябрь 1- Тыва дылдың хүнү.